

Dr Milovan Sekulić

TITOVA MITROVICA U BALKANSKOM I PRVOM SVETSKOM RATU

Stvaranjem četvornog saveza balkanskih država, učinjen je poslednji korak za početak prvog balkanskog rata. Srbija je već 30. septembra objavila opštu mobilizaciju, koja je iznenađujuće organizovano i brzo sprovedena za nekoliko dana. Do 15. oktobra vojska je zaposela koncentracijski prostor uz samu tursku granicu, a na granici prema Kosovu i Sandžaku koncentrisana je 3. armija, Ibarska vojska i Javorska brigada. Za dejstvo na širem području Mitrovice predviđene su jedinice Ibarske vojske pod komandom generala Mihaila Živkovića, u čijem sastavu je Šumadijska divizija II poziva i 5. prekobrojni puk, ukupno oko 25.000 naoružanih ljudi. Zadatak ovih snaga bio je da na ibarskom pravcu oslobode prostor Ibarske doline s Novim Pazarom i Mitrovicom, a kasnije nastupe kroz Metohiju, štiteći istovremeno desni bok i pozadinu 3. armije koja je nastupala niz Kosovo ka Kačaniku i Skoplju.¹

Ratne operacije u prvom balkanskom ratu prvo je započela Crna Gora, 8. oktobra, a ostale članice saveza 17. i 18. oktobra. Iako je sukob na granici prema Kosovu otpočeo još 15. oktobra, Srbija je Turskoj zvanično objavila rat 18. oktobra 1912. godine. Jedinice 3. armije i Ibarske vojske prešle su granicu 18. i 19. oktobra, i posle teških borbi na graničnom sektoru i kod Tenešdolskog tesnaca, oslobodile su ispod turske vlasti Podujevo, dolinu Laba, a 23. oktobra i Prištinu. Komandant 3. armije general Boža Janović izdao je toga dana Drinskoj diviziji II poziva da delom konjice izviđa severno prema Vučitrnu, a 24. oktobra novoformiranom »Vučitrnskom odredu« da nastavi dejstvo u tom pravcu, gde je primećeno sakupljanje ostataka turske vojske i naoružanih Albanaca i što pre ovlada Vučitrnom i njegovom okolinom.²

Izvršavajući naređenje pretpostavljene komande, komandant ovog odreda nastavio je operacije u tom pravcu i 25. oktobra u 12 časova bez ikakvog otpora ušao u Vučitrn. Ispred bataljona sr-

¹ Prvi balkanski rat 1912—1913 (Operacije srpske vojske), knj. I, Beograd 1959, 281—82, 405, 805, 831—32, 835—56.

² Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII), popisnik 2 (dalje P₂), fascikla 1 (dalje: F₁), dokumenat 31, 34 i 37 (dalje: D.) Prvi balkanski rat, 831—32.

pske vojske, pred ulaz u varoš izašli su ugledni građani: Albanci, Turci i Srbi s dotadašnjim predsednikom opštine i ponudili predaju bez otpora. Komandant 3. bataljona 12. puka prvog poziva major Mađarević, koji je prvi ušao u varoš izdaje naredbu o sakupljanju oružja od naroda, poštovanju vojne vlasti, a dotadašnjem predsedniku opštine dozvolio da nastavi vršenje vlasti do daljeg. Preko uvedene vojne i policijske vlasti preduzete su potrebne mere za formiranje dobrovoljačkih odreda od »pouzdatih Srba«.³

Nakon oslobođenja Vučitrna sa okolinom, Vučitarnski odred je krenuo 26. oktobra prema Mitrovici. Za nekoliko časova očišćen je sav prostor između Vučitrna i Mitrovice od zaostalih turskih vojnika i naoružanog bašibozuka i oko 13 časova istoga dana 1. bataljon 5. pešadijskog puka Drinske divizije II poziva, bez ozbiljnijeg otpora, ušao u grad s pravca Baira. Istog dana u Mitrovicu je ušao i Dobrovoljački odred popa Vukajla Božovića, koji je nastupao s pravca Kopaoniku.⁴

Prešavši granicu kod Raške i Jerinja, jedinice Ibarske vojske nastupale su u tri kolone: desna prema Đurđevim Stubovima, srednja rekom Raškom ka Novom Pazaru i leva dolinom Ibra i vododelnicom r. Raške i r. Ibra prema Pazaru, Leposaviću i Rogoznom ka Mitrovici. Na svim pravcima nastupanja one su nailazile na snažan otpor turske vojske i naoružanog bašibozuka. Posle trodnevni borbi prvo je opkoljen, a potom zauzet Novi Pazar, 23. oktobra, pošto je prethodne noći izaslanstvo varoške opštine došlo u selo Supnje i ponudilo predaju bez otpora. Izaslanstvo su sačinjavali: Petar Popović, Aćif-beg Jubegović, Sali-beg Rasovac, Amit-aga Ćirezlić i Bejt-aga Aljušević.⁵ U oslobođenoj varoši i okolini uspostavljena je vojna, policijska i privremena civilna vlast. Za komandanta mesta u N. Pazaru postavljen je inženjerijski pukovnik Andra Jovanović, za predsednika varoške opštine Salih-beg Rasovac, a za potpredsednika Petar Mirković. General, Mihailo Živković izdao je naređenje o poštovanju reda, sakupljanju oružja i razoružavanju muslimanskog i albanskog stanovništva.⁶

Posle oslobođenja N. Pazara komandant Ibarske vojske formirao je »Mitrovački odred« jačine 6 bataljona, 14 topova, 1/2 eskadrona konjice, 1/2 čete pionira, jedne poljske baterije, koji je pod komandom potpukovnika Milivoja Nikolajevića upućen preko Rogozne za Mitrovicu. Zbog guste magle i loših komunikacija, Odred se dva dana zadržao na Rogozni, nailazeći samo na slabiji otpor razbeglih turskih vojnika i naoružanih grupa muslimanskog i albanskog stanovništva. Nakon dvodnevnog nastupanja ova jedinica se spustila u Banjsku i preko Zvečana u 11 časova 27. oktobra ušla u Mitrovicu, koju je dan pre toga oslobodio Vučitarnski odred iz sastava Drinske divizije. Odmah je za upravnika grada naimenovan kapetan Pantić, imenovani su predsednik i potpred-

³ AVII, P. 2, K. 64, F. 1, D. 35, 38; K. 10, D. 73.

⁴ Isto, D. 40.

⁵ Isto, K. 99, F. 1, D. 16, 21, 32 i 33.

⁶ Isto, D. 34 i 35; K. 10, F. 1, D. 66/II i 71.

sednik varoške opštine, dok je naoružani deo bašibozuka koji nije hteo da se preda nastavio povlačenje u pravcu Drenice.⁷

Prema izveštaju komande Mitrovačkog odreda, u gradu je zaplenjeno 4—5 kompletnih magacina brašna, pirinča i raznog drugog materijala i vojne opreme, oružja i municije, za čije je preuzimanje formirana posebna komisija.⁸

Jedinice leve kolone Ibarske vojske i delovi desnog krila 3. armije koje su nastupale od Raške uz Ibar i s pravca Kopaonika, naišle su na jači otpor turskih graničara i naoružanog mesnog stanovništva okupljenog oko karaula i drugih graničnih utvrđenja. Preko 1.000 naoružanih ljudi prodrlo je između 18—20. oktobra preko granice na Kopaoniku u srpska sela, od Stanulovića i Crnatova do Blaževa i Lukovske banje, kojom prilikom je spaljeno i opljačkano 9 prigraničnih sela i zaseoka. Posle borbe s 10. pukom III poziva neprijatelj je ponovo proteran preko granice, ali je novi otpor pružen na utvrđenoj liniji u selima Kopuriće—Zavrata—Kojevu—Lozno—Kračane, gde su vođene borbe do 26. oktobra.⁹

Posle potpunog oslobođenja Ibarske doline i Mitrovice s okolinom, na važnijim mestima i državnim objektima postavljene su vojne straže i obezbeđenja, a jače vojne patrole upućene preko Gornje Kline ka Drenici i Rudniku i uz gornji Ibar ka Ribariću, kako bi se što pre uhvatila veza s Istočnim odredom crnogorske vojske. Izviđačke jedinice su bez otpora stigle do manastira Devića i Ribarića, gde su razbijene brojnije grupe naoružanih Albanaca i muslimana, okupljenih i organizovanih od strane Zija-bega, Alije Đakovca i Alije Crničanina. Odlučnijim angažovanjem 10. puka i jedne brdske baterije, protivnik je nateran na povlačenje prema Peći i Đakovici, čime su završene borbe za oslobođenje Ibarskog Kolašina kao šireg područja Mitrovice.¹⁰

Zajedno s jedinicama regularne srpske vojske u oslobađanju mitrovačkog područja učestvovala su komitske i dobrovoljačke čete, formirane od srpskog stanovništva ovog kraja. Na frontu Ibarske vojske, akcije su izvodile dve čete dobrovoljaca: jedna pod komandom rezervnog pešadijskog potporučnika i komite Pante Miladinovića, prešla je granicu kod karaule »Crešnjica« i prodrla dublje na tursku teritoriju pre no što će regularne jedinice krenuti preko granice, a kasnije nastavila dejstva pravcem Koprčić-Vinorog-Medenovac-Ibar-Rogozna i dublje dejstvujući u neprijateljskoj pozadini; drugu četvu dobrovoljaca predvodio je komitski vojvoda Živko Gvozdić i ona je prešla granicu kod Jerinja na Ibru, i produžila nastupanje istoimenom dolinom i Rogoznom od Vinoroga do Banjske, gde se spojila s prvom i produžila akciju prema Ibarskom Kolašinu i Drenici. Ove snage činile su prethodnicu Ibarske vojske, a nalazile su se pod neposrednom komandom Radoja Raše Pantića, tadašnjeg obaveštajnog oficira tog dela graničnog sektora.¹¹

⁷ *Isto*, K. 99, F. 1, D. 36, 41 i 42; K. 64, F. 1, D. 44.

⁸ *Isto*, K. 99, D. 43.

⁹ *Isto*, K. 10, D. 59 i 84; K. 99, D. 15.

¹⁰ *Isto*, K. 10, F. 1, D. 83; K. 99, F. 1, D. 44, 47 i 50.

¹¹ Ilija Z. Triguновиć, *Trnovitim stazama*, Beograd 1933, 112—13.

Kolašinski dobrovoljački odred pod starešinstvom popa Vukajla Božovića, izvodio je akcije ispred srpske vojske s pravca Kuršumlije preko Kopaonika, Madljike, Ibra, Rogozne i Ibarskog Kolašina, čisteći teren od naoružanog i odmetnutog bašibozuka i organizujući nove dobrovoljačke grupe i čete. Sve komitske i dobrovoljačke snage, a po nalogu načelnika srpske Vrhovne komande vojvode Radomira Putnika, organizovao je i njima komandovao ranije šef gorskog štaba četnika, a sada reaktivirani pukovnik u penziji Alimpije Marjanović, koji je bio u stalnoj vezi s glavnim šefom celokupne propagande u Turskoj Bogdanom Radenkovićem, rodом iz s. Bugarića kod Mitrovice.¹²

Pored sudelovanja u borbama protiv turske vojske mnogi dobrovoljci i komite korišćeni su kao trećepozivci za održavanje reda na zaposednutom području ili su njihove čete upotrebljavane u akcijama za sakupljanje oružja i razorušavanje albanskog i muslimanskog stanovništva, služeći se nedozvoljivim sredstvima i primenjujući osvetu nad nedužnim stanovništvom.

Uspešnim operacijama srpske vojske na ovom području delimično je doprinelo i albansko i muslimansko stanovništvo, time što je bojkotovalo turski poziv za mobilizaciju u sastavu *redivske* divizije u Mitrovici, što je po prijemu oružja napustilo turske jedinice radi organizovanja odbrane svojih sela, i, što je, razočarano brzim slomom turske vojske, bez jačeg otpora, napuštalo front i povlačilo se s turskom vojskom. Oni koji su bili opterećeni verskim i drugim fanatizmom i koji se nisu mogli pomiriti s činjenicom da budu pod vlast »đaura«, odmetali su se od nove vlasti ili se povukli u Albaniju i otuda nastavili borbu protiv režima Kraljevine Srbije u ovim krajevima. Iz Mitrovice i njene šire okoline sa većim brojem svojih pristalica iz Šalje, Bajgore i njima susednih krajeva Isa Boljetinac preko Drenice, Prizrena i Đakovice povukao u Albaniju. Vrhovna komanda srpske vojske naložila je da se i dalje stalno prate i sakupljaju podaci o Isi Boljetincu, Bajram Curu, Riza-begu, a od albanskog i turskog stanovništva sakuplja oružje i sa ostalim zaplenjenim materijalom šalje za Niš.¹³

Uspostavljanje vlasti Kraljevine Srbije

Još za vreme trajanja operacija u prvom balkanskom ratu došlo je do likvidacije osmanlijske vlasti na zaposednutom području. Umesto nje uvedena je privremena administrativno-upravna podela, kojom je direktno upravljala Vrhovna komanda preko inspektora Policijskog odeljenja na čelu kojeg se nalazio Milorad Vujičić. U prvim danima nakon oslobođenja pojedinih mesta, privremene organe nove vlasti formirale su vojne komande i policijski

¹² Isto, 96—8.

¹³ AVII, P. 2, K. 99, F. 1, D. 46 i 50.

organi, koji će narednih meseci doživljavati česte promene i unutrašnju reorganizaciju.¹⁴

Na uspostavljanju prvih privremenih organa vlasti u mitrovačkom i susjednim srezovima rađeno je odmah nakon oslobođenja Mitrovice. Direktive o tome izdavala je Komanda Ibarske vojske i Policijsko odeljenje pri Vrhovnoj komandi. Već novembra i decembra 1912. sa terena je javljano kako se vrše pripreme za razoružavanje nesrpskog stanovništva, sakuplja rekvizicija ljudske i stočne hrane za snabdevanje garnizona potrebama i radi na uspostavljanju policijskih i opštinskih organa vlasti. U prvim danima nakon oslobođenja u vučitrnskom srezu uspostavljeno je 7 teritorijalnih opština, a u dreničkom samo jedna. Iz izveštaja se može zaključiti da se nastojalo da za predsednike opština budu postavljeni pismeni ljudi koje je bilo teško pronaći među albanskim stanovništvom Drenice i vučitrnskog kraja, »koji su kompaktnog albanskog življa«. Prema mišljenjima predstavnika vlasti mitrovačkog i vučitrnskog sreza »ako se uspeha hoće u Drenici, gde nema srpske duše, mora biti predsednik Srbin, jer nije moguće opštiti pisaru samom, koji treba jezik da zna, a kao najglavnije je to, što u ovom kraju ako bi bili Arnauti predsednici, ne bi imala poverljiva prepiska nikakve važnosti«. Načelnik vučitrnskog sreza se žalio da starešine Ibarske vojske obrazuju privremene opštine, ali o tome ne obaveštavaju načelstvo: »niti sam obavešten ko je predsednik, niti oni imaju veze samnom«. Dalje se navodi kako ima vojnih starešina, koji bez znanja civilne vlasti daju pojedinim Albancima (kao predsedniku dobričke opštine) pravo da mogu nositi oružje. »Pod ovakvim okolnostima — tvrdi sreski načelnik — ne mogu da radim«. Zato se obratio za pomoć i intervenciju okružnom načelniku »da se dotičnim komandama naredi da se u administrativne poslove moje ne mešaju i da se raspravi pitanje ko je za šta nadležan«. Sreski načelnik daje i primedbu u pogledu ponašanja vojnih vlasti na terenu, prilikom uspostavljanja privremenih organa, razoružavanja stanovništva i sakupljanja rekvizicije. Po njemu, vojni organi na terenu ne izdaju uredne priznanice licima od kojih je sakupljeno oružje, što je dovodilo do zabune, a bilo je i takvih pojedinih slučajeva, da je vojska prilikom nabavljanja hrane preko privatnih lica, istima umesto ispravnih potvrda, izdavala obične papire s tekstom koji se nije odnosio na uzetu robu i nienu vrednost.¹⁵ Na takve pojedinačne slučajeve oštro je reagovala Vrhovna komanda preko komandanta Ibarske vojske, tražeći da se takva lica otkriju, izvedu pred vojni sud i strogo kazne.«¹⁶

Nakon oslobođenja čitave teritorije Kosova i Metohije ispod turske vlasti, usledila je prva reorganizacija ranije formiranih privremenih organa vlasti. To je sprovedeno na osnovu Uredbe, koja je doneta 27. decembra 1912. godine, prema kojoj je čitava oslobođena teritorija koja je pripala Srbiji, podeljena na 11 okruga

¹⁴ Diplomatski arhiv Sekretarijata za inostrane poslove (DASIP), MID, PO, F. 3, dos. V, dok. 4/1.

¹⁵ Arhiv SRS, štab Vrhovne komande 1912—1913, načelnik sreza vučitrnskog načelniku okruga prištinskog Br. 368, 25. XI 1912.

¹⁶ *Na istom mestu.*

i 46 srezova. Teritorija Kosova s prizrenskim krajem uključena je na početku u prizrenski, prištinski (kasniji kosovski) i novopazarski okrug, a manji delovi u sastav susednih okruga.¹⁷

Ovakva podela nije ostala dugo na snazi. Najveća promena usledila je posle konačnog razgraničenja između Srbije i Crne Gore u Sandžaku i Metohiji, kada je doneta nova Uredba o uređenju oslobođenih oblasti, 31. avgusta 1913. godine. Ovom Uredbom pljevaljski okrug je preimenovan u prijepoljski, ukinut je novopazarski, a formiran zvečanski okrug sa sedištem u Mitrovici.¹⁸ Uz manje unutrašnje promene između srezova i teritorijalnih opština, ovakva administrativna podela ostala je sve do kraja 1918. godine.

Za vreme dok su funkcionisali privremeni organi vlasti, Mitrovica sa okolinom ustanovljena je kao kosovsko-mitrovački srez u sastavu prištinskog okruga, a po zahtevu načelnika ovog okruga Todora Stankovića od 3. novembra 1912. godine. Na predlog Ministarstva unutrašnjih poslova, kraljevim ukazom, za prvog načelnika sreza postavljen je dotadašnji sreski načelnik sreza ariljskog Života Nikoli, a za pisara Ž. Stepanović, dotadašnji pisar sreza kosaničkog.¹⁹ Prema istim dokumentima i na osnovu jednog policijskog izveštaja iz prvih ratnih dana mitrovački srez je zahvatao površinu od oko 500 km², imao je 183 sela podeljenih na 24 privremene upravne opštine, dok je sama varoš imala 9.354 stanovnika.²⁰

Nakon donošenja privremene uredbe mitrovački srez izdvojen je iz sastava prištinskog okruga i priključen novopazarskom, kome je za načelnika postavljen Mihailo Zotović. U okviru ovog okruga srez je ostao do formiranja okruga zvečanskog, u sastav kojeg su ušli još vučitrnski i drenički srez. Za načelnika mitrovačkog sreza u to vreme bio je imenovan Aksentije Ristić, a za sekretara načelstva Lazar Topalović.²¹

U sastavu zvečanskog okruga srez mitrovački doživeo je novu unutrašnju podelu tako što je od prvobitne 24 opštine formirano 12 novih i one su se zvale: mitrovačka, banjska, vučanska, žabarska, zvečanska, lučkorečka, radičpoljska, rujiška, sokolička, sočanska i crepuljska. U srezu je izvršen i novi popis na zahtev Vrhovne komande na osnovu koga je utvrđeno da je imao 6.975 domova (2.030 srpskih, 3.966 turskih, 972 albanska i 7 ostalih), u kojima je živelo 54.654 stanovnika, dok ih je na teritoriji čitavog okruga bilo 81.643 stanovnika.²²

Uporedo je rađeno na uspostavljanju policijske i sudske vlasti. Privremenu policijsku vlast u mitrovačkom srezu predstavljao je sreski načelnik s nekoliko pisara i drugog terenskog osoblja i žandarima, koji su imali zadatak da štite ličnu i imovnu bezbednost na zaposednutom prostoru, organizuju sakupljanje zatečenog

¹⁷ Vidi Privremenu uredbu od 14/27. XII 1912.

¹⁸ Kosovska Mitrovica i okolina, Kosovska Mitrovica 1919, 94—5.

¹⁹ Arhiv SRS, štab Vrhovne komande 1912—1913, telegrami iz Prištine Br. 1077 i Novog Pazara Br. 833 Vrhovnoj komandi i MUD-u.

²⁰ Isto, štab Vrhovne komande, Policijsko odeljenje MUD-u, Pov. 678.

²¹ Arhiv SRS, PF. 30—R—5/1913; »Srpski vojni list«, 17/30. I 1913.

²² Isto, Izveštaj okružnog načelnika zvečanskog okruga.

ratnog materijala po povlačenju turske vojske, razoružavanje turskog i albanskog stanovništva, gonjenje i hvatanje odmetnika i kačaka i suzbijanje svakog vida otpora novoj vlasti. Kada je ustanovljen zvečanski okrug, u njemu je policijska vlast organizovana preko jednog okružnog i tri sreska načelstva (u Vučitrnu, Lauši za drenički srez i Mitrovici). Za prvog okružnog načelnika okruga zvečanskog postavljen je Đorđe Matić, za sekretara Milan Radojković i tri pisara. Sresku policijsku vlast u vučitarnskom srezu predstavljali su sreski načelnik Svetislav Dragović i tri pisara; dreničkog Milorad Zeravičić i dva pisara, dok je načelnik mitrovačkog sreza bio Radisav Nedić sa dva pisara. U okviru svakog načelstva nalazio se određen broj policijskih činovnika i potreban broj žandarma.²³

Prevashodni zadatak policijske vlasti bio je da uvede i čuva bezbednost, održava red i suzbija sve vidove otpora uspostavljenoj vlasti. Kada je bila u mogućnosti, ona je obavljala i druge hitne poslove, što je zavisilo od opremljenosti i raspoloživih snaga. Tako je jednim aktom Policijskog odeljenja pri Vrhovnoj komandi, tražena pomoć od policijskih organa u sakupljanju desetka u novooslobođenim krajevima. U vezi toga, inspektor Policijskog odeljenja Milorad Vujičić izdao je okružnicu svim načelstvima okruga PBr. 4533 od 16. jula 1913. kojom je naglašeno da se sakupljanje desetka preko policijske vlasti može vršiti samo u tom slučaju ako se ima personala i vremena, jer se nije imalo osoblja ni za redovne poslove. Dalje se naglašavalo: »U zauzetim oblastima, glavni je zadatak policijske vlasti briga o bezbednosti, staranje i održanje reda i pomoć vojnim vlastima u njihovim poslovima, jer je samo s obzirom na taj zadatak i postavljen potreban broj policijskog osoblja.«²⁴

U okviru mitrovačkog sreza i zvečanskog okruga ustanovljena je u toku 1913. godine i sudska vlast u formi sudova, opština, srezova i okružnog suda. Okružni sud bio je sastavljen krajem 1913. godine u sastavu: Vojislav Anđelković — predsednik suda, Momčilo Paštović — sudija, Jovan Nešković — sudija, Spasoje Petrović — sekretar i tri pisara. U pogledu nadležnosti, okružni sud je bio potčinjen najvišoj sudskoj instanci za novooslobođene krajeve sa sedištem u Skoplju.²⁵

Novooslobođena teritorija koja se nalazila u sastavu Srbije, pa i teritorija zvečanskog okruga, imala je i vojno-upravnu podelu. Naredbom komandanta Treće armije generala Bože Jankovića, zaposednuta teritorija Kosova i Prizrenskog kraja neposredno posle završenih ratnih operacija bila je podeljena na dve vojne oblasti: kosovsku i metohijsku. Novom organizacijom koja je uvedena u drugoj polovini 1913, uspostavljena su pukovska vojna područja. Sedište jednog od njih nalazilo se u Mitrovici, a za prvog komandanta postavljen je potpukovnik Aleksije Nedeljković. Preko ove

²³ Državni kalendar Kraljevine Srbije za 1914. godinu, Beograd 1914, 251—52.

²⁴ Arhiv SRS, štab Vrhovne komande 1912—1913, Policijsko odeljenje VK svim okružnim načelstvima P. Br. 4533, 3/16. VII 1913.

²⁵ Državni kalendar Kraljevine Srbije za 1914, 252.

pukovske komande organizovana je i održavana vojna uprava u okrugu i šire i sprovedena politika Vrhovne komande Kraljevine Srbije.²⁶

Više dokumenata vojne provenijencije potvrđuje kako je Mitrovica i u tom periodu predstavljala značajan vojni centar u kojoj se kratkotrajno zadržavalo i po tri puta više vojske no što je imala stanovnika. Samo u toku decembra 1912. na njenoj teritoriji se nalazilo 42.780 vojnika, 5.209 tovarnih konja i 3.669 rekviriranih zaprežnih volova,²⁷ što je predstavljalo posebno opterećenje za stanovništvo varoši i sreza.

Kroz Mitrovicu je prošla i crnogorska vojska, koja je pritekla u pomoć Srbiji u drugom balkanskom ratu. Jedinice crnogorske vojske u sastavu »Dečanskog odreda«, pod komandom brigadira Milutina Vučinića, stigla je pećkim putem u Mitrovicu u 16 časova 25. juna 1913. godine. Odredu je priređen srdačan doček na periferiji grada kod sela Šipolja, kome su prisustvovalе jedinice garnizona srpske vojske Kosovske Mitrovice, pod komandom komandanta mesta potpukovnika Dragoljuba Mihailovića, predsednik mitrovačke opštine sa činovnicima, đaci osnovne škole sa svojim učiteljima, sveštenstvo i mnoštvo građana. Svečanom dočeku prisustvovao je i ruski konzul u Mitrovici, Lobačev, sa svojom porodicom. Posle kratkog svečanog susreta, crnogorskoj vojsci je određeno bivakovanje bliže železničkoj stanici na desnoj obali Sitnice, a starešinskom kadru prijem u varoši od strane komandanta mesta i predsednika varoške opštine. Susret crnogorske i srpske vojske u Mitrovici list »Glas Crnogoraca«, zabeležio je na sledeći način: »... Doček crnogorske vojske bio je veličanstven. Oko dva časa po podne javljeno je da se crnogorska vojska približuje. Odmah su iz kasarne pošle trupe određene za doček. Naprijed je jahao eskadron konjice, zatim komandant mesta s oficirima, pa bataljon pješadije. Posle vojske išla su djeca sa velikom narodnom zastavom, prvo muška pa ženska sa nastavnicima i nastavnicama; za njima su išli u dugom nizu opštinska časništva sa građanstvom, narodni konjanici sa bogatom opremom, sveštenstvo i dug niz fijakera i kola. Povorka se zaustavila na jednoj visoravni više Mitrovice ispod grada Zvečana, gdje je prije povorke stigao ruski konzul g. Lobačev sa svojom porodicom. Crnogorske trupe su se spuštale lagano pećkim drumom. Kada su bile blizu, izjahao je pred njih komandant mjesta ppukovnik Dragoljub Mihailović i dužim govorom pozdravio komandanta crnogorskih trupa brigadira Milutina Vučinića. Kad se ovaj sa svojom komandom pojavio na mesto dočeka, djeca su zapjevala crnogorsku himnu, trube zavratile pozdrav, zaoriše se radosni zvuci i pozdravi s obje strane, a na hrabre Crnogorce osu se kiša od cvijeća. Dok je đeneral primao raporte i obišao počasni bataljon, narod je pohitao braći i počeo se grliti i ljubiti i kititi crnogorske junake cvijećem. Predsjednik opštine okitio je crnogorsku zastavu vijencem od kosovskog cvijeća. Po svršenoj smotri trupe su se izmiješale sa našim

²⁶ AVII, P. 2. K. 16, F. 1, D. 4/42.

²⁷ Kosovska Mitrovica i okolina, 95—6.

vojnici i zagrljeni ušli u Mitrovicu. Crnogorci su smješteni u logor na desnoj obali Sitnice, gdje je davana zakuska. Crnogorskim komandantima priredio je večeru naš komandant, a opština je sjutra dan dala banket, na kome su bili viđeni građani.²⁸

Posle dvodnevnog odmora u Mitrovici i potpomognuta u obuci i drugom vojnom opremom, crnogorska vojska je železnicom prebačena preko Skoplja na front prema Bugarskoj.

Kada je Srbiji zapretila opasnost od rata s Bugarskom, pred ostalog, ona je prišla mobilizaciji ljudstva u novooslobođenim krajevima i stvaranju dobrovoljnih jedinica. Odluku o tome donela je srpska Vrhovna komanda nakon vladinog odobrenja, koja se praktično počela primenjivati sredinom maja 1913. godine. Bilo je predviđeno da se stvori »Dobrovoljački puk« u jačini od četiri bataljona, od kojih je drugi formiran u Prištini.²⁹

Upisivanje i sakupljanje dobrovoljaca otpočelo je naredbom srpske Vrhovne komande Pov. br. 6131, kojom je predviđeno da se za dobrovoljce uzimaju zdravi i za oružje sposobni ljudi, prvenstveno Albanci i Turci, koji su ranije služili tursku vojsku. Primarni su i turski oficiri ako bi izrazili želju i oni su imali pravo da zadrže činove koje su ranije imali. Dobrovoljci su morali položiti zakletvu na vernost kralju Petru I Karađorđeviću kao vrhovnom komandantu srpske vojske, a uživali su sva prava po vojnim zakonima. Prilikom stupanja u jedinicu, dobrovoljci su dobijali odeo, uz mogućnost nošenja nacionalne kape ako ne žele vojničku, dnevni obrok i pola dinara mesečne plate. Sakupljanje dobrovoljaca i njihovo upisivanje u spiskove obavljale su opštinske, sreške i okružne policijske vlasti.³⁰

Dobrovoljci koji su sačinjavali 2. bataljon u Prištini sakupljeni su iz srezova novopazarskog, prištinskog, pljevaljskog i prizrenskog okruga. Prethodno je organizovana snažna propaganda i izdate posebne instrukcije o načinu pristupa stanovništvu prilikom sakupljanja dobrovoljaca. U želji da se javi što veći broj, Albancima i Turcima je govoreno kako time treba da pokažu kako su potpuno ravnopravni sa Srbima, pa čak i u vojsci u »kojoj će sa čašću služiti«. U instrukcijama i prilikom agitacije posebno je naglašavano kako kod njihovih porodica ima više sposobnih, pa je potrebno da se bar po jedan iz svake porodice prijavi. Iako je potencirana dobrovoljnost, organi vlasti na terenu koristili su i druge mere da bi akcija uspela.³¹

Za relativno kratko vreme sakupljeno je više hiljada ljudi, a sa teritorije mitrovačkog, uroševačkog i gnijilanskog sreza oko 1.507 dobrovoljaca, među kojima su uglavnom bili Albanci.³²

Način sakupljanja ljudstva za dobrovoljačke jedinice naišao je na snažan otpor turskog i albanskog stanovništva, koje je dobrim delom pod uticajem neprijateljske propagande, smatralo da će sakupljeni ljudi biti likvidirani prvom zgodnom prilikom. Od-

²⁸ »Glas Crnogoraca«, 15/28. VI 1913, 1.

²⁹ AVII, P. 2, K. 16, D. 5/2, 14/7 i 14/9.

³⁰ »Politika«, 9/22. VI 1913.

³¹ *Na istom mestu.*

³² AVII, P. 2, K. 15, F. 1, D. 14/9.

lučno su reagovali i dobrovoljci u Prištini i Uroševcu, koji su odbili da prime hranu, uniformu, organizovali pobunu i preko svojih predstavnika izjavili pretpostavljenoj komandi, da nisu nikakvi dobrovoljci već »silom dovedeni«. Posle ovih reagovanja Vrhovna komanda je naredila da se svi oni koji izraze želju razreše obaveza i oslobode, a uzimaju samo oni koji stvarno izraze želju.³³

Pitanju dobrovoljaca posvetila je dužnu pažnju tadašnja službena i dnevna štampa. U listu »Politika« objavljeno je više članaka o masovnom prijavljivanju Albanaca i Turaka za rat protiv Bugara i da se do 20. juna prijavilo preko 20.000 Albanaca, koji su izrazili želju da pođu »u prve borbene redove ako dođe do rata s Bugarskom«. Navodi se i podatak kako čitava sela i fisovi s barjacima silaze u kosovske varoši »nudeći svoje mišice i svoje živote za pravednu srpsku stvar«. Štampa je masovno prijavljivanje »dobrovoljaca« tumačila kao želju i raspoloženje albanskog i turskog življa prema novoj vlasti i državi, »da ljubav i odanost prema Srbiji posvedoče«. ³⁴ I pored svih nastojanja, akcija oko sakupljanja dobrovoljaca iz redova nesrpskog stanovništva nije uspeła.

Otpor srpskoj vlasti u mitrovačkom području albansko i tursko stanovništvo pružalo je i pod uticajem austrougarske propagande. Austrougarski konzul u Mitrovici, kao i onaj u Prizrenu, neposredno pred oslobođenje ovih krajeva agitovao je i organizovao albansko i tursko stanovništvo da pruže otpor srpskoj vojsci. Takav stav zadržao je i nakon oslobođenja, a u konzulatu je prikrivao otvorene protivnike srpske vlasti i »pričinoce kaznenih dela«. Kada je 29. novembra 1912. godine ušao u Mitrovicu sa svojim štabom komandant Ibarske vojske general Mihailo Živković i pozvao na prijem strane predstavnike, austrijski konzul je poziv odbio. Obaveštavajući o tome pretpostavljenu komandu pod Pov. br. 69 od 1. novembra, Živković podvlači da ovaj konzul i dalje prikriva Albance-katolike u zgradi konzulata, pravdajući postupak time kao da im pretili opasnost, i da i dalje podbada Albance Mitrovice i Drenice i drugih okolnih mesta da ne predaju oružje i širi propagandu o ulasku austrougarske vojske u Posavinu i Beograd i skoro oslobođenje. Nakon toga Vrhovna komanda je pod OBr. 484 naredila komandantu Ibarske vojske da u Mitrovici zaposedne sve potrebne ulice kako bi onemogućio svaki saobraćaj i kontakt između austrijskog konzulata i stanovništva bez razlike vere.³⁵

Svoju podrivačku i neprijateljsku aktivnost protiv Srbije na ovom prostoru, konzul je radio preko poverljivih ljudi koje je zavrbovao i novcem plaćao kao konfidente i sakupljao različite podatke sa terena. U svojoj aktivnosti otišao je toliko daleko, da je raznim obećanjima i za novac zavrbovao i neke. Komandant Ibarske vojske, a na osnovu izveštaja sreskog načelnika iz Vučitrna, upozorio je Vrhovnu komandu o tome da je bivši sekretar sre-

³³ *Na istom mestu.*

³⁴ »Politika«, 9/22. VI 1913.

³⁵ AVII, P. 2, K. 99, F. 1, D. 111 i 111/II.

skog načelstva Cvetko Frtunić kompromitovan i smenjen s dužnosti kao agent austrougarskog konzula iz Mitrovice i tražio da se i Živko Frtunić smeni s položaja predsednika vucičrnske opštine kao Cvetkov brat i da na njih treba i dalje paziti.³⁶

Kada su vojne i policijske vlasti Mitrovice preduzele mere za suzbijanje delatnosti ovdašnjeg konzula, ograničavanjem kretanja i kontaktiranja sa stanovništvom, on je uložio protest Vrhovnoj komandi i vladi u Beogradu, optužujući komandanta mesta u Mitrovici i generala Mihaila Živkovića za nekorektno držanje.³⁷

Intervencije iz Beča i Beograda uticale su da predsednik vlade Nikola Pašić, preko Vrhovne komande naredi da se sa svim stranim konzulima postupa tako da imaju sva prava koja su ranije imali, da mogu saobraćati sa svojim podanicima, da mogu putovati po oblastima kada to zažele, ali ne i tamo gde su se još vodile borbe. Od organa vlasti Mitrovice traženo je da učine sve kako se ne bi davala mogućnost konzulima da se žale.³⁸

U nemogućnosti da i dalje podrivački deluje protiv Srbije, austrougarski konzul Taht fon Tahvari samovoljno je i inkognito napustio Mitrovicu i preko Sandžaka posle izvesnog vremena stigao u Peštu, odakle je zlonamerno i tendenciozno, preko nekih listova, tvrdio o nekakvom njegovom šikaniranju od strane vojne i civilne vlasti od čega se bekstvom spasio.³⁹

Slučaj afere austrougarskog konzula u Mitrovici završena je tako, što je formirana zajednička srpsko-austrougarska komisija koja je ispitala čitav slučaj. Utvrđeno je da je Taht izmišljao i preuveličavao mnoge stvari u vezi maltretiranja od strane organa srpske vojske, pa se više nije mogao vratiti za konzula. Umesto njega za austrougarskog konzula u Mitrovici imenovan je dotadašnji konzul u Beogradu, Vildner, koji je u ovu varoš stigao 15. januara 1913. godine. Narednog dana u 10 časova na konzulatu je zvanično istaknuta austrougarska zastava uz sve počasti odeljenja srpske vojske.⁴⁰

Albansko i tursko stanovništvo imalo je odbojan stav prema novoj vlasti. Pored neprijateljske propagande, na to su uticale etnička i verska isključivost i opšte raspoloženje Albanaca da se i ovo područje priključi autonomnoj Albaniji. Ovome treba dodati i činjenicu da je nova vlast u mnogo slučajeva imala netolerantan odnos prema nesrpskom življu, posebno za vreme akcija oko sakupljanja oružja. Ima i takvih pojava u ponašanju pojedinih organa vlasti na terenu koji su težili osveti zbog ranije učinjenih nedaća Srbima, prekrštavanju i asimilaciji. Iako to nije bila zvanična politika, pojedinačna ponašanja predstavnika vlasti doprinela su zaoštavanju nacionalnih protivurečnosti i odmetanja u šume i kačaćke čete kako bi se izbegla predaja oružja i nastavila borba. Prema izveštaju Komande kosovske divizijske oblasti iz 1913. godine, odmetnika po šumama bilo je mnogo i za njihovo hvatanje određene

³⁶ AVII, P. 2, K. 99, F. 1, D. 78 i 79.

³⁷ Isto, D. 70 i 71.

³⁸ Na istom mestu.

³⁹ Srpski književni glasnik, Konzulska afera u Prizrenu, 487—88.

⁴⁰ AVII, P. 2, K. 99, F. 1, D. 95 i 97.

su policijske i vojne potere. Da bi se dalje odmetanje sprečavalo, prilazilo se uzimanju taoca i konfiniranju porodica.⁴¹ Sa teritorije mitrovačkog područja bilo je mnogo onih koji su prebegli sa Isom Boljetincem na teritoriju Albanije ili su se nalazili u odmetništvu. Vlast je još u toku operacija naredila sakupljanje oružja i razoružavanje albanskog i turskog stanovništva. Protivu svih onih koji oružje nisu hteli predati u predviđenom roku, preduzimane su oštre mere i primenjivane kazne. Takva politika nije uvek bila efikasna, jer se posle određenih akcija povećavao broj odmetnika koji su se priključivali kačaćkim četama, naročito u prolećnim i letnjim mesecima. Stanovništvo je reagovalo i na traženje vlasti da se preko starešina plemena i sela prave spiskovi i molbe i upućuju kralju sa molbom da ih primi u podanstvo i izjednači u pravima sa srpskim stanovništvom.⁴² Zbog toga je Vrhovna komanda naredila komandantu Ibarske vojske da zatraži od Albanaca Mitrovice i okolnih sela »da u najkraćem roku polože i donesu oružje i municiju, i ako to ne učine u određeno vreme »upotrebiti vojsku i uništiti im sela.«⁴³

Agitacija na terenu organizovana je po albanskim i muslimanskim selima gornjeg Ibra i Ibarske doline preko seoskih starešina i pojedinaca koji su bili od uticaja i kao najbolji poznavaoци terena i prilika. U tome su se naročito istakli Tihomir Šarčević iz Raške, pop Anđelko Nešić iz Mitrovice, Bogdan i Ognjen Radenković iz sela Bugarića kod Mitrovice, Živko Frtunić iz Vučitrna, Sadik Rama, Ramadan i Tafilj Šabani, Sejdi Sako, Mula Edim i Gligorije Dobrić. Oni su obilazili sela u okolini Mitrovice i šire, sastajali se sa prvacima albanskih sela i fisova, povremeno i sa odmetnicima uz besu, savetovali ih da se sa oružjem predaju vlastima i povrate na svoja ognjišta, uz garanciju da se prema njima neće ništa preduzimati.⁴⁴ Prema svim onima koji se i posle ovakvih razgovora nisu predavali vlastima, primenjivan je princip nasilnog sakupljanja oružja, organizovane potere radi njihovog hvatanja i kažnjavanja, kao i kažnjavanje jataka koji su ih čuvali. Šira akcija za suzbijanje odmetništva i razoružavanje stanovništva na mitrovačkom području sprovedena je krajem marta i početkom aprila 1913. godine. Do kraja prve dekade aprila »pretresena su gotovo sva sela mitrovačkog, vučitrnskog i dreničkog sreza, a naročito se istakao 4. puk II poziva narodne vojske, koji je po naredbi Komande kosovske divizijske oblasti vršio razoružavanje stanovništva Drenice. Sakupljanju oružja prisustvovala su dva policijska službenika, potreban broj tumača i više uglednih meštana iz sela u kojima se akcija izvodila. Za vreme akcije vojska nije smela ulaziti u sela bez seljana kao njihovih predstavnika, koji su morali prisustvovati intervenciji vojnih i policijskih vlasti.⁴⁵

Pojave ubistava iz osвете zabeležene su u nekim selima Ibarskog Kolašina, što je uticalo na pojedinačna odmetanja i hajdu-

⁴¹ *Isto*, K. 16, D. 4/42, K. 14, D. 3/13; K. 53, F. 2, D. 2/7.

⁴² *Isto*, K. 10, F. 1, D. 209/II.

⁴³ *Isto*, D. 88 i 88/II.

⁴⁴ *Isto*, K. 99, F. 1, 115.

⁴⁵ Arhiv SRS, štab Vrhovne komande, MID, PO, PBr. 2396, 25. III 1913.

čije. Na njih je Vrhovna komanda reagovala zahtevom da se takva lica odmah pohvataju i kazne. Istovremeno je traženo razoružavanje onih Srba koji su korišćenjem prava nošenja oružja predstavljali opasnost od novih sukoba.⁴⁶ O jačem odmetničkom pokretu u mitrovačkom, vučitrnskom i dreničkom srezu daje podatke u svojim izveštajima i Komanda kosovske divizijske oblasti januara i februara 1913. godine, naglašavajući da više odmetničkih grupa krstare ovim srezovima, za čije suzbijanje je potrebno vojno pojačanje od dve baterije i hiljadu pušaka. U sukobima je poginuo jedan, a ranjeno 5 vojnika, dok je među odmetnicima bilo 17 poginulih.⁴⁷

Borbe protiv odmetnika vođene su i na sektoru Gornje Kline, gde su odmetnici napali na vojnu patrolu. Borbe su trajale nekoliko časova i u njima je poginulo 3 i ranjeno 2 vojnika, a kod odmetnika 3 poginula.⁴⁸ Do novog sukoba došlo je na granici između mitrovačkog i dreničkog sreza i u selima Rudnika, Istoka i Vrela u kojima je poginulo 10 odmetnika, a 60 seljana pritvoreno, jer su kod njih pronađene puške koje nisu predate prilikom sakupljanja oružja. Starešina poterne jedinice kapetan Bojić smatrao je da je do sukoba došlo usled »zađevice između Srba meštana i Albanaca«, a da su borbu započeli odmetnici. Smatrao je krivim i policijske organe, koji nisu efikasne na otkrivanju izazivača nereda i što dozvoljavaju stanovništvu da oružjem raspravljaju međusobne odnose.⁴⁹

Organi vlasti na terenu pokušavali su da uspostave što prisnije odnose s nepoverljivim prvacima albanskih sela i plemena, i da što korektnije postupaju prema onima koji su uhvaćeni kao odmetnici ili su mislili da se predaju i povrate iz Albanije na svoja ognjišta. U tom cilju Vrhovna komanda je izdala 2. marta 1913. godine naredenje, a na molbu lokalnih vlasti Mitrovice i popa Anđelka Nešića, dobrog prijatelja Ise Boljetinca, da se Isinoj ženi izda određena količina brašna i 20 dinara dnevno radi izdržavanja porodice.⁵⁰

U duhu smirivanja prilika na terenu intervenisala je i vlada iz Beograda, tražeći da se odlučnije suzbijaju osвете prema Albancima i druge nezakonite pojave. Radi suzbijanja diverzija na saobraćajnicama i državnim objektima, data je naredba svima onima koji ih osiguravaju da se odlučnije založe za zaštitu istih, i da se prilikom razoružavanja stanovništva od istog ne oduzima ništa drugo, sem oružja i municije. I pored toga, broj odmetnika u drugoj polovini 1913. na teritoriji mitrovačkog sreza i zvečanskog okruga nije se smanjivao. Prema izveštajima okružnog i sreskih načelnika u odmetništvu se i dalje nalazilo nekoliko stotina ljudi, a samo iz sela Košutova bilo ih je preko 50. Bilo je i onih koji su krstarili selima Bajgore i Šalje, koji su napadali predstavnike vlasti, a bilo je slučajeva likvidacije nekih Albanaca koji su saradi-

⁴⁶ Isto, PBr. 2040. Naredba od 9/22. III 1913. i PBr. 4166, 13. VI 1913.

⁴⁷ AVII, P. 2, K. 99, F. 1, D. 101 i 102.

⁴⁸ Isto, D. 79.

⁴⁹ Isto, D. 87 i 90; Kosovska Mitrovica, 96.

⁵⁰ AVII, P. 2, K. 99, F. 1, D. 109.

vali sa organima srpske vlasti. Od svih odmetničkih grupa najopasnije su one koje napadaju iz Drenice, odakle se na područje mitrovačkog sreza povremeno prebacivalo i po 89 naoružanih ljudi. Svojim upadima, bezbednim krstarenjem i ponašanjem oni su »stvarali ličnu i imovnu nesigurnost« i podsticali mirno stanovništvo na neposlušnost i odmetanje.⁵¹

Posle neuspeha albanskog ustanka septembra 1913. godine i plašeći se za svoje porodice, veliki broj onih koji su se nalazili u odmetništvu, pokušavao je da se vrati svojim kućama. Izveštaji pokazuju da su se oni pojedinačno ili grupno obraćali sreskim i okružnim vlastima, tražeći besu da im se ništa neće desiti ako se predaju. Načelnik okruga zvečanskog Josif Studić, tražio je odobrenje od Ministarstva unutrašnjih poslova, da se svima onima koji se obrate dozvoli povratak, tvrdeći da su mnogi među njima nepravedno osuđeni kao kačaci, a da nisu »učinili kakvo kažnjivo delo«. Takođe je smatrao da ih je bolje imati pod strogom kontrolom vlasti, nego u šumi i Albaniji, odakle ih je svako mogao koristiti za stvaranje nesigurnosti i trzavica u zemlji.⁵²

Ekonomske prilike

Nova vlast je preduzimala niz značajnih mera za promenu zatečenog stanja u privredi posle 1912. godine. U Mitrovici kao centru sreza i zvečanskog okruga osnovano je nekoliko organa za unapređenje pojedinih privrednih delatnosti, finansija, poreskog sistema i drugo. Ovi organi su radili na otklanjanju slabosti i prepreka, koje su sputavale brže i uspešnije organizovanje proizvodne aktivnosti u pojedinim granama. Ovo područje, kao i čitavo Kosovo obišle su i komisije pojedinih privrednih struka, koje su proučavale određena pitanja i davale predloge resornim ministarstvima za preduzimanje mera. U trogodišnjem periodu više puta je bilo intervencija u dodeljivanju kvalitetnijeg semena pojedinih žitarica, prvenstveno kukuruza, onima koji ga nisu imali dovoljno i tamo gde je bilo uslova za gajenje, a pokušavalo se i sa izmenom kvalitetnije setvene strukture pojedinih vrsta žitarica.⁵³ Međutim, malo se moglo učiniti za tako kratko vreme u oblasti poljoprivrede, u kojoj je pre balkanskog rata obrađivano jedva 10,6% ukupne površine kosovskog vilajeta i u kome se 40% ziratne zemlje nalazilo u rukama aga i begova. Do oslobođenja ispod turske vlasti najveći deo stanovništva, posebno pravoslavnog, radilo je kao čifčija u poljoprivredi. Iz jednog nepotpunog tabelarnog pregleda sela kaze Mitrovica za 1912. godinu, saznajemo da je samo na teritoriji Ibarskog Kolašina bilo 42 sela sa 423 domaćinstva srpskog stanovništva. Od tog broja sa svojom zemljom bilo je 193, sa polovina svoje zemlje 17, sa manje svoje zemlje 14, a kao potpune čifčije 102 domaćinstva.⁵⁴ Ako se ima u vidu da je ovaj kraj sa

⁵¹ Arhiv SRS, MUD, PO, F. 19—R—7/1913.

⁵² Isto, MUD, PO, F. 18—K—110/1914. i MUD, PO, F. 4—R—50/1914.

⁵³ Isto, Ministarstvo narodne privrede T—građa.

⁵⁴ Isto, MID, PPO, 1912/1913, Tabelarni pregled sela kaze Mitrovica.

čisto srpskim stanovništvom i određenom autonomijom u svojim knežinama, nije teško shvatiti kakve su prilike vladale u drugim selima ovog kraja i poteškoće s kojima se morala boriti nova vlast u poljoprivredi.

Na sporo menjanje zatečenog stanja uticalo je i permanentno ratno stanje koje je najviše pogađalo privredu. Započeto agrarno pitanje rešavano je nedоследно i parcijalno, a ukidanje čifčijskih odnosa se odlagalo i posle ukidanja turske vlasti. Bilo je i takvih slučajeva da su dotadašnji vlasnici zemlje odbegli u Tursku i Albaniju ili se odmetnuli u kačake, pa su njihovi posedi ostali neobrađeni, a stoka nezaštićena. Srpske porodice, koje su zbog nasilja ranijih godina morale da napuštaju svoju zemlju i ognjišta, vraćale su se na svoja ranija imanja, ali su nailazile na otpor naoružanih odmetnika i kačaka. Bilo je i takvih slučajeva da su povratnici, svojim željama za osvetom, kupovali i prisvajali napuštena imanja, i time rovito stanje činili još nestabilnijim.⁵⁵

Stanje u poljoprivredi nije se moglo ozbiljnije promeniti i zbog davanja dosta velike rekvizicije u proizvodima i stoci za potrebe izdržavanja vojske u ratnim uslovima, prvo protiv Bugarske 1913., a potom u prve dve godine prvog svetskog rata, kada je stočni fond desetkovan, a zemlja ostajala nedovoljno obrađena.

Mitrovačko područje dočekalo je likvidaciju turske vlasti bez razvijene industrije. Postojala su samo dva manja manufakturna preduzeća, koja se mogu smatrati začetkom industrije u ovoj sredini. Jedno je kamenolom za proizvodnju vodeničkog i mlinskog kamenja, vlasništvo Ise Boljetinca, a drugo pilana porodice Draga iz Mitrovice. Kada je počelo prvobitno vađenje i obrada kame-
na u rudniku Majdan nedaleko od Mitrovice, turski sud mitrovačke nahije dao ga je pod zakup bogatašima Mitrovice i okoline. Zakupci su slali upravniku imanja (čehaju) određeni deo prihoda, a ovaj se brinuo oko održavanja reda, primanja majstora i klesara, pogađao se oko godišnje plaće i kontrolisao proizvodnju. Priliv radne snage uticao je da se oko rudnika podignu brojne kuće i dućani. Zaposleni radnik u zvanju majstora plaćao je godišnje 80—100 groša od svakog čekića, s tim što je bio oslobođen ličnog poreza (ihtibarije) i đumruka (carine).⁵⁶

Ovako regulisani odnosi u majdanu potrajali su nekih 12 godina, a radnici bili zadovoljni. Prekretnica je nastala od trenutka kada je majdan zakupio Isa Boljetinac u vremenskom trajanju od 6 godina. Novi zakupac primoravao je radnike da mu, pored rada u majdanu, kulukom obrađuju zemlju, od setve do vršidbe, uz malo hleba kao dnevni obrok. Primoravao ih je da mu bez ikakve nadoknade podižu i kule. Kada su radnici zatražili intervenciju iz Carigrada radi ograničenja Isine samovolje, ovaj nije hteo da čuje, niti se obazirao na mufetiša i odluku suda iz Mitrovice. Umesto toga, on je i dalje ostao zakupac majdana, a turskim vlastima nije plaćao ništa. Pored toga, on je preduzeo sve da postane ortak

⁵⁵ Dragoslav Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915.* godine, Beograd 1973, 80.

⁵⁶ Arhiv SRS, MID, PPO, F. 10, red 647, Priština, 4/17 i 371/1628.

u svim dućanima srpskim, koji su sve dažbine morali njemu da plaćaju, što se odnosilo na 100 srpskih i 50 albanskih dućana. Takvo stanje se zadržalo do rata. Proizvodnja je nastavljena i kasnije, ali sa smanjenim kapacitetom, a obrađeno kamenje prodavalo se na mitrovačkom i susednim tržištima, a povremeno izvozilo i do Soluna.⁵⁷

Prema izveštaju Ministarstva privrede iz 1913. godine, pilana u Mitrovici nazvana je »najvećim preduzećem u zaposednutom području«, koje je još 1899. godine postala modernom strugarom sa fabrikom za izradu dasaka i greda, »koje se izvoze u velikoj količini za Skoplje i Solun«.⁵⁸ Pilana je bila na parni pogon s dve parne mašine, dva kazana i dva dimnjaka, četiri gatera, šumsku željeznicu od 9 kilometara i vazdušnu od 10 km² u selu Dragi kod Mojstira, potreban broj volovskih i konjskih zaprežnih kola i zaprege, nekoliko zgrada i najnužniji pribor. Osnovana je udruženim kapitalom porodice Draga i jednog Nemca iz Koblenca. Koristila je građu bogatih mojstirskih šuma, koja je splavarenjem spuštana Ibrom do Kosovske Mitrovice gde je u fabrici dalje prerađivana. Za vreme prvog balkanskog rata, postrojenja ove pilane u Mojstiru bili su potpuno uništeni od strane crnogorske vojske. Izveštavajući o tome Vrhovnu komandu i predsednika vlade Nikolu Pašića, načelnik okruga novopazarskog Mihailo Zotović je pisao: »Prema policijskom uviđaju koji je izvršio policijski komesar u Ribariću, — crnogorsko-berimska regularna vojska pod komandom brigadnog generala Avra Cemovića, sa sedištem u Rožaju, na dan 19. XI 1912, izvršila je paljevinu i pljačku na strugari Ali Paše Dragića — idustrijalca iz Kosovske Mitrovice, koja postoji u selu Srpskom Mojstiru. Zapaljena je i izgorela zgrada sa ložionicom i lokomotivom od 45 KS, 25 vagona od 45 KS, 25 vagona od pet tona težine, štala za drva, radnički stan, pekarnica, magacin za telskim stvarima — cementom i čeličnim užetom (žicom), nova nedovršena kuća (kula), zgrada radnička, utovarna stanica s telefonom i inženjerijskim priborom — instrumentima, kuća sa čardakom, jedna ćuprija razvaljena, četiri čelične žice — konopci za prevoz teških i lakih vagona, dugačka 2.300 metara, donja stanica vazdušna na reci Ibru (utovarna sa priborom), jedna ćuprija ove stanice razvaljena, 12 vagona za prenos preko žica, zgrada šiljbakana sa telefonom, zgrada-magacin sa kovačnicom, dve kuće dovspratne sa celim pokućstvom i nameštajem, ambar sa žitom, tri štale velike, tri zgrade-bačije, jedna koujna, dva telečara (košare za telad) i četiri košnice pčela. A od stoke opljačkano 90 volova, 240 brava ovaca, 34 komada govedi i tri konja. Vrednost štete prouzrokovane paljevinom iznosi 503.980 dinara, a vrednost opljačkane stoke 17.680 dinara«.⁵⁹

⁵⁷ Razvoj proizvodnih snaga sreza zvečanskog, 297; Milivoje M. Savić, n. d, 59—63.

⁵⁸ Branko Peruničić, *Pisma srpskih konzula iz Prištine*, Beograd 1985, 382—83.

⁵⁹ DASIP, MID, PO, F. XII, D. 82; Izveštaj načelnika okruga novopazarskog Vrhovnoj komandi Br. 988; M. Sekulić, n. r, 209—10.

Rad preduzeća obnovljen je početkom 1914. godine, ali sa umanjenim kapacitetom, jer su najbolje šume koje su do tada korišćene pripojene Crnoj Gori posle konačnog razgraničenja, a jedno vreme seča šume bila je zabranjena.⁶⁰

Posle povezivanja sa železnicom Mitrovica je bila poznata po zanatima i zanatskoj proizvodnji. Takav trend zadržao se i posle balkanskih ratova, jer se zanatlije nisu iseljavale već pridolazile iz ostalih krajeva. Sredinom 1914. godine u gradu je registrovano 195 zanatskih radnji, što predstavlja izvesno povećanje u odnosu na prethodni period. Po strukama one su bile raspoređene na 19 obućara i krpača obuće, 5 berbera, 5 limara, 5 kalajdžija, 3 abadžije, 4 terzije, 4 opančara i 3 sarača, 3 kujundžije, 2 ćulavdžije i još 28 radnji koje su prodavale i delimično proizvodile bele kape. Kovačkim poslovima bavila su se 3 kolara, a pamuk se prerađivao u 12 radnji. U varoši je radilo 26 pekara, 2 lončara sa svojim radnjama i 10 koji su svoje proizvode iznosili za vreme pazarnih dana, 4 krojača, 10 kasapa od kojih je samo 5 redovno radilo. Izradom presnih opanaka za seoskog potrošača bavilo se 8 opančara, a pravljenjem nanula od drveta dve radnje. Proizvodnjom noževa bavilo se 6 majstora, a drugim kovačkim poslovima 16 porodica Roma. Bilo je i vrednih nalbanata, čiji proizvodi su imali tražnju i dobru prođu na mitrovačkoj i susednim pijacama. Za zanatlije Mitrovice toga vremena karakteristično je da su poreklom iz raznih krajeva Kosova, Sandžaka i Bosne i različitog nacionalnog sastava.⁶¹

Od kućevne radinosti na mitrovačkom području se razvijalo drvodeljarstvo, najviše kačarstvo u više sela Ibarske doline i Ibarskog Kolašina, lončarstvo, a u selima Bajgore i Vlahinje izrada drvenog poljoprivrednog alata i posuda za pukućstvo.⁶²

Što se zanatska radinost posle balkanskih ratova nije još brže razvijala, ima se zahvaliti negativnom uticaju politike protokolisanja radnji radi uvođenja reda i evidencije i oporezivanja te vrste delatnosti. Kada je nova vlast prišla ovim poslovima bilo je onih koji su iz straha od novih finansijskih opterećenja, zatvarali zanatske radnje. To koriste zanatlije određenih struka iz starih granica Srbije, doseljavaju se u Mitrovicu, otvaraju svoje radnje i stižu pozicije koje su do tada držali meštani. Od takve konkurencije uspele su da se održe uglavnom samo one zanatlije, koje su »umele da se koriste novim strujama i da se postepeno saobražavaju novim zakonima«, kao i oni čiji su proizvodi imali i dalje dobru prođu na tržištu. Dotadašnji zastareli odnosi menjali su se pod udarom novih potreba, navika i potrošačkog ukusa, što je uticalo na pojavu i otvaranje novih zanatskih radnji.⁶³

Saobraćaj je na kosovsko-mitrovačkom području, kao i na čitavom Kosovu, bio nerazvijen i sputavao je brže privredne pro-

⁶⁰ DASIP, MID, PO, F. XII, D. 82; Proizvodne snage sreza zvečanskog, 320; Kosovska Mitrovica, 98.

⁶¹ Milivoje M. Savić, n. d, 119—20.

⁶² Isto, 59—60.

⁶³ Milivoje M. Savić, n. d, 11—20.

mene i sigurniji promet. Nakon završetka ratnih operacija u prvom balkanskom ratu, stanje drumске putne mreže bilo je još gore. Glavni putevi su na više mesta toliko bili oštećeni ili izlokani, da ih je bilo nemoguće koristiti bez ozbiljnije popravke, naročito Mitrovića — Peć i Mitrovića — Ribarić — Rožaje, na kojima se nisu mogla uspešno koristiti ni zaprežna sredstva. Nešto bolje stanje bilo je na putevima Mitrovića — Novi Pazar i Mitrovića — Vučitrn — Priština, ali su i na njima bile neophodne popravke na više mesta. Preduzimane su određene mere i ulagana značajna sredstva za promene zatečenog stanja i dovođenje u red drumskih saobraćajnica. Naročito je značajno podizanje ceste Ibarskom dolinom od Mitrovića do Raške 1913, kojom je severni deo Kosova jače orijentisan prema Srbiji. Uvedena je i redovna služba za održavanje putne mreže.⁶⁴

Železnička pruga Mitrovića — Skoplje, jedina u to vreme nečitavom Kosovu, nekoliko meseci se nalazila u povremenim prekidima, iako se saobraćaj na njoj odvijao od novembra 1912. godine. U prvim danima rata pruga je uglavnom služila za potrebe vojske i malo je mogla uticati na sređivanju saobraćajnih prilika. Prema tadašnjoj štampi, na pruži je od oslobođenja do februara 1913. godine prevezeno preko 4.720 putnika, od kojih 1.437 drugom i 3.283 trećom klasom. Izdate karte odnosile su se na relacije Skoplje — Kačanik, Skoplje — Uroševac, Skoplje — Lipljan, Skoplje — Mitrovića i obratno.⁶⁵

Određeni naponi i sredstva uloženi su na uvođenju i modernizaciji poštanskog, telefonskog i telegrafskog saobraćaja, u početku preko vojnih ustanova, a kasnije preko civilnog saobraćaja. Mitrovića je 1914. imala redovnu poštu i telefonsku centralu, i preko nje je održavana jedna od tri veze s kosovskog područja sa Crnom Gorom.⁶⁶

Trgovina ovog vremena odražavala je opšte stanje koje je vladalo neposredno pred i posle balkanskih ratova. Kao završna tačka železnice, koja se preko Skoplja vezivala za Solun, a nalazeći se na mestu gde se ukrštaju putevi iz Peći i Novog Pazara, Mitrovića je imala vrlo povoljne uslove za razvoj trgovine krajem XIX i na početku XX veka. Ostalo je zapisano iz tog perioda, kako je ona od nekadašnjeg sela za vrlo kratko vreme postala ugledna varoš, koju su nazivali »Kosovski Pariz«.⁶⁷

Situacija se izmenila nakon balkanskih ratova. Iako je i dalje imala važnu ulogu u trgovini prema Skoplju i Solunu, promet je u Mitrovići opadao. Razlog tome su nove granice između balkanskih država i strožiji carinski propisi. Izgradnjom puta Ibarskom dolinom, mitrovačko područje se orijentiše prema Raški, Kraljevu i Beogradu i postepeno prestaje da igra raniju ulogu centra šireg gravitacionog područja. Trgovina stagnira i usled ratnih godina.

⁶⁴ Kosovo nekad i danas, Beograd 1973, 60; Kosovska Mitrovića, 122.

⁶⁵ List »Pijemont«, 26. II 1913.

⁶⁶ Arhiv SRS, MUD, PF. 3—R—16/1914.

⁶⁷ B. Peruničić, n. d, 382.

Brži razvoj kapitalističkih odnosa na kosovskom području uticao je na pojavu kreditnih ustanova. U vreme turske vlasti ovde su postojali crkveni fondovi kao poluilegalna akcionarska društva, čiji je kapital bio veoma ograničen, a rad držan u tajnosti u odnosu na tursku administraciju.⁶⁸ Posle mladoturske revolucije režim je postao nešto liberalniji, što se pozitivno odrazilo i na bankarsku delatnost. Već 31. decembra 1911. godine u Mitrovici je osnovan i kod suda protokolisan novčani zavod pod imenom »Srpska mitrovačka zadruga«. Upis prvog kola akcija izvršen je odmah u vrednosti od 1.000 akcija, a predviđen je upis i drugog kola. Jedna akcija iznosila je 162 groša čaršijskih ili 30 zlatnih dinara. Za Mitrovčane nedeljni upis po akciji iznosio je tri groša, a sa strane prosečno 41 groš. Sekretar ovog zavoda bio je apotekar Mihailo Denić.⁶⁹

Kada je likvidirana turska vlast, raniji crkveni fondovi postepeno se transformišu u prave novčane zavode, saobražavajući svoje statute zakonima akcionarskih društava. U Mitrovici je na toj osnovi formirana »Kosovska banka«, zahvaljujući grupi građana koja se za dozvolu obratila Ministarstvu narodne privrede Kraljevine Srbije. Otvaranje banke proglašeno je na prvom zboru akcionara, koji je održan 12. decembra 1913. godine, kada su izabrani Upravni i Nadzorni odbor i doneta pravila o njenom poslovanju. Početni kapital iznosio je 125.000 dinara podeljen na 1.250 akcija od po 100 dinara. Kasnije je glavnica povećana na 200.000 dinara, a banka je poslovala do austrougarske okupacije Mitrovice, 24. novembra 1915. godine.⁷⁰

Period prvog svetskog rata

Prvi svetski rat otpočeo je napadom Austro-Ugarske na Srbiju, 28. jula 1914. godine. Čim je došlo do rata kosovsko područje bilo je zahvaćeno ratnim vihorom preko mobilizacije ljudstva, tovarne i zaprežne stoke i davanja rekvizicije za potrebe vojske. Mobilizacija ljudstva i sredstava Mitrovice i okoline negativno se odrazila na život stanovništva i podstaklo aktivnost odmetničkih i kačaćkih četa, koje su i dalje pod snažnom propagandom Austro-Ugarske i Bugarske i kosovske emigracije u Albaniji. Propaganda kod albanskog i turskog stanovništva se sve jače manifestovalo neraspoloženje prema vlasti Srbije i želja za priključenjem ovih krajeva Albaniji.

Od oktobra 1915. godine srpska vojska je počela da trpi poraze. Do sredine novembra celokupna srpska vojska prebacila se na prostor Kosova, komunikacijom Ibarske doline od Kraljeva ka mitrovici povlačile su se jedinice srpske Prve armije, Uzičkog i Studeničkog odreda pod komandon generala Živojina Mišića. Kada je 20. novembra 1915. neprijatelj zauzeo Rašku i Novi Pazar, borbe

⁶⁸ Opširnije o bankarstvu na Kosovu vidi: Bogumil Hrabak, Počeci bankarstva na Kosovu, Istarski Glasnik 1—2/1982, 57—83.

⁶⁹ List »Vardar«, 18/31. XII 1911, 3.

⁷⁰ Kosovska Mitrovica, 122; B. Hrabak, n. r, 57—83.

su prenete i na mitrovačko područje. Zajedno sa vojskom ovim pravcem povlačila se vlada, diplomatski kor i masa civilnog stanovništva, što je predstavljalo dodatne poteškoće na ovom delu fronta. Prema zapisima diplomata tada je sva Srbija predstavljala »masu begunaca bez krova i hrane«. ⁷¹

Za vreme povlačenja između Raške i Mitrovice u tekućoj dekadi novembra 1915, jedinice Treće armije vodile su uporne zaštitničke borbe s prethodnikom 3. austrougarske armije. Oštre borbe vođene su 20—21. novembra na liniji Jerinje — Postenje — Lešak — Dren i Leposavić — Stanuloviće u kojima je neprijatelj odneo pobedu i primorao srpske zaštitne delove na dalje povlačenje. U tim borbama neprijatelj je uspeo da zarobi 2.000 srpskih vojnika i zapleni 200 komorskih kola s većom količinom ostalog ratnog materijala. Napadač je počeo da razmišlja kako je »stvar Srbije potpuno izgubljena i da ne vredi boriti se dalje van Srbije«. ⁷²

Situacija na frontu Prve armije postala je još kritičnija kada je neprijatelj pokazao tendenciju prodora s Kopaonika u pozadinu, zbog čega je Mišić bio prinuđen na utvrđivanje novog položaja kod Leposavića s namerom na višednevnu odbranu. Plan se nije ostvario, jer se neprijatelj nije mogao duže zadržati na liniji: leva obala Tvrđanskog potoka — Trikose — Kopaonik, pa je usledila zapovest o utvrđivanju položaja Ibarska Slatina — S. Sočanica — Dubrava. Novi zadatak za Užički i Studenički odred je da neometano neprijateljsko nadiranje od Novog Pazara preko Rogozne ka Mitrovici i njegov eventualni prelaz na levu obalu Ibra. Organizovano je izviđanje prema Kopaoniku i gornjem toku reke Laba, a prema s. Bajgori isturen jedan bataljon radi zatvaranja pravca prema Mitrovici i Vučitrnu. ⁷³

Novi pritisak prema jedinicama Prve armije neprijatelj je izvršio 20. novembra kada je prethodnica 59. divizije ovladala svim branjenim visovima između Leška i Leposavića. Kod delova srpskih jedinica došlo je do pojačanog osipanja brojnosti vojnika, demoralizacije i dezerterstva, a »mnogobrojne lešine konja i volova ukazivale su na to, da je snaga stoke bila iskorišćena do krajnosti«. ⁷⁴

Stanje je postalo ozbiljno i na frontu Užičkog i Studeničkog odreda, koji su morali da odstupe na nove položaje kod reke Banjske. I kod delova ovih jedinica ispoljila se malodušnost i osipanje, a iznemogli i izgladneli vojnici predavali su se u većem broju neprijatelju. Izveštavajući o tome Vrhovnu komandu, komandant Užičkog odreda je naglašavao: »Ovog časa patrole javiše a i sam sam se uverio... da turska sela oko Jankovog kamena pa sve do Novog Pazara pobunila su se i sa austrijskim vojnicima u nastu-

⁷¹ Opširnije o borbama u dolini Ibra vidi: Milovan Sekulić, Borbe pri odstupanju srpske vojske Ibarskom dolinom novembra 1915. godine, časopis »Raška« br. 22/1985, 97—107.

⁷² Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje: VRS), knj. XI, Beograd 1927, 231—34.

⁷³ VRS, knj. XI, 234—59; Knj. XII, 274; Živko G. Pavlović, Rat Srbije sa Austro-Ugarskom, Nemačkom i Bugarskom 1915. godine, Beograd 1968, 643—44.

⁷⁴ VRS, knj. XII, 265—69.

panju ka Novom Pazaru ubijaju naše vojnike, a i sami Arnauti i Turci meštani napadaju naše vojnike i ubijaju... Jedan moj po-
verenik Albanac predviđa nemir Albanaca iz Drenice«. ⁷⁵

Najteže borbe na području mitrovačkog sreza vođene su 21. novembra, kada je neprijatelj vršio pritisak na celom frontu. Na pravcu nastupanja 3. Jegerskog puka neprijateljske vojske razbijeni su zaštitni delovi srpskih jedinica iz čijih redova je zarobljeno preko 300 vojnika. Na frontu Ibar — Dubrava — Sočanica srpske jedinice su imale mnogo poginulih i 200 zarobljenih vojnika, 6 brdskih topova, 4 mitraljeza, kompletnu municijsku kolonu i drugog ratnog materijala. Prva srpska armija se morala povući bliže Mitrovici, nastojeći da se što više utvrdi za odbranu. Pridolaženje vojske i zbega civilnog stanovništva stvarao je pravi haos u Mitrovici. ⁷⁶

Prema zapisima francuskog diplomata Ogista Bopa, koji se takođe povlačio ovim pravcem, Mitrovica je tih dana bila preplavljena izbeglicama, kod kojih je permanentna glad nastala još od Raške. On dalje navodi: »Borba za hleb počela je, brašna nema. Vlasti, preopterećene, ne stižu više da podmire vojnike i izbeglice. Oskudica u sitnom novcu još se više pogoršala i inače teško stanje; novčanicu od 10 dinara, tekući srpski novac, ne možete više promeniti; zlatnik od 20 dinara, koji vredi 36, četrdeset, 42 dinara, ne mami nikoga; onaj koji ima srebrnog novca neće da ga se liši; potreban mu je za svakodnevnu kupovinu, kupovinu, koju mu, u ostalom, valja braniti od zavisti i lakomosti prolaznika«. ⁷⁷

Opisujući dalje tu agoniju, Bop navodi: »Ulica je gladna; ugledaju li glavicu kupusa, vojnici zastaju; dugo ga i dugo posmatraju, ne govoreći ništa. Prodavac Arnautin za trenutak nije dovoljno pažljiv; jedan od vojnika brzo grabi glavicu i beži; drugi, mahinalno, radi to isto; treći je prineo ustima kupus koji je ispred sebe podigao iz blata i oblatorio jede prljavo i lepljivo lišće, jede a ni na pamet mu ne pada da beži«. ⁷⁸

Poslednje teške borbe na teritoriji mitrovačkog sreza u prvom svetskom ratu vođene su između 22. i 24. novembra. Jedinice nemačke i austrougarske vojske vršile su nezadrživ pritisak sa tri strane prema varoši. Naročito oštre borbe vođene su nekoliko kilometara severno od Mitrovice oko Grabovca, Sokolice, Orahova i Lisine. Posle višerasovnih borbi neprijateljske snage probile su odbranbenu liniju i neometano sa te strane približavao gradu. U večernjim časovima, 23. novembra, prethodnica 31. puka nemačke vojske zauzela je prve zgrade varoši sa severne strane, ali je otpor nastavljen sve do sredine narednog dana. U takvoj situaciji Mišić je saznao za odluku vlade i Vrhovne komande o povlačenju preko Kosova ka Crnoj Gori i Albaniji. Istovremeno je dobio naređenje da iz sastava Prve armije izdvoji Drinsku diviziju II poziva i odmah je pošalje preko Mitrovice za Peć, čime su snage za dalju odbranu

⁷⁵ Živko G. Pavlović, n. d, 274—75 i 287—88.

⁷⁶ *Isto*, 297—301.

⁷⁷ Ogist Bop, *Za srpskom vojskom od Niša do Krfa (20. X 1915—19. I 1916)*, Zeneva 1918, 27—31.

⁷⁸ *Na istom mestu*.

Mitrovica bile prepolovljene. Naglo slabljenje fronta i dalje povlaćenje, izazvali su novu demoralizaciju i osipanje brojnog stanja jedinica. O tim pojavama Mišić je pisao Vrhovnoj komandi: »Posledice neprestanih borbi pod krajnje nepovoljnim atmosferskim i terenskim prilikama, počeli su se osećati na vojnicima ove armije... Nada u pobedu, zbog napuštanja teritorije starih granica, jako je oslabila, a sve prilike za ishranu nagone vojnike na pljačku. Sa postepenim padanjem discipline oseća se i opadanje fizičke i brojne snage zbog fizičke iznurenosti; moć protiv stanja opala je. Ukupna brojna jačina armije iznosi danas 15.531 pušaka.«⁷⁹

Novi snažan napad neprijatelj je preduzeo sredinom dana 23. novembra. Borbe su vođene zapadno od Mitrovica u pravcu odstupanja Užičkog odreda, odakle je trebalo zaštititi prelaze do evakuacije zbeiga i komore. Nakon jednodnevnih borbi odred je podigao i očuvao pontonski most kod sela Donjeg Vinarca i prebacio najveći deo trupa preko nabujalog Ibra na desnu obalu. Njegovo levo krilo vodilo je teške borbe na čitavom području Ibarskog Kolašina, koje se kod Baranske reke takođe prebacuje na desnu stranu u kasnim večernjim časovima, 24. novembra. Za to vreme, poslednji zaštitni delovi 7. puka I poziva srpske vojske, minirali su i zapalili drveni most na Ibru u varoši i napustili grad, odstupivši preko Šipolja ka Klini i Rudniku za peć. Neprijateljska vojska ušla je u Mitrovicu u toku dana, 24. novembra 1915. godine.⁸⁰

Prilike pod okupacijom i oslobođenje

Teritorija mitrovačkog sreza i zvečanskog okruga pripala je austrougarskoj okupacionoj zoni kao i čitav deo severnog Kosova. Od osvojenog dela Kosova Austro-Ugarska je formirala poseban okrug sa sedištem u Mitrovici, zadržavajući ranije uspostavljene granice između srezova i teritorijalnih opština. Manja izmena učinjena je samo na teritoriji vučitrnskog sreza u korist bugarskog okupatora.⁸¹ Okrug se za vreme okupacije nalazio u sastavu Vojnog generalnog gubernmana za Srbiju, koji je formiran januara 1916. i direktno potčinjen Vrhovnoj komandi Austro-Ugarske. Na čelu okruga nalazio se pukovnik Artur Švarc, komandant okupacionih trupa na delu Kosova, dok je pukovnik Volf postavljen za komandanta žandarmerije sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici. Okupator je na čelu srezova i opština ovog okruga kao predsednike postavljao ljude iz redova Albanaca, ređe Turaka, ili ih je dovodio iz Vojvodine i Bosne. Bilo je nekoliko slučajeva da su u najzabaćenijim seoskim opštinama za predsednike postavljeni i Srbi. U Mitrovici je prvi predsednik pod austrougarskom okupacijom bio Fadilj Šefkija, trgovac, a kasnije Nedžip i Ferat Draga.⁸²

⁷⁹ VRS, knj. XII, 313—14.

⁸⁰ VRS, knj. XII, 327—33, 346—47; Kosovska Mitrovica, 100.

⁸¹ Dimitrije Đorđević, *Austrougarski režim u Srbiji i njegov slom 1918*, Zagreb 1969, 211—217; Kosovska Mitrovica, 100—01.

⁸² Dušan Baranin, *U oluji*, knj. II, Beograd 1972, 151, 168—92.

Civilna i policijska vlast u Ibarskom Kolašinu uspostavljena je krajem decembra 1915. godine. Tada je za predsednika berim-ske opštine postavljen Cvetko Frtunić iz Vučitrna, saradnik oku-patora, a radičpoljske u Zubinom potoku Muharem Ćorović, ro-dom iz Bosne, koji je kod srpskog stanovništva ostao u sećanju kao osion i prek čovek. Za komandanta policijske vlasti i terenske žandarmerije ovog područja imenovan je Stjepan Bistrović, rodom iz Virovitice, čovek koji je prema stanovništvu ovog kraja imao dobro držanje.⁸³

Vodeće ličnosti činovničkog aparata okupatorske vlasti do-vedene su sa strane, najčešće iz Vojvodine i Bosne, zbog poznavanja nemačkog jezika, a iz redova domaćeg stanovništva u službu su mogli biti primani samo oni koji se »nisu ranije politički kom-promitovali protiv Austro-Ugarske i na koje je okupator gledao kao na »pouzdati elemenat«.⁸⁴

Svojom politikom austrougarski okupator je posebno dema-goški nastupao prema albanskom i turskom stanovništvu, pred-stavljajući se kao njihov prijatelj i »oslobodilac«. Otvarao je os-novne škole s nastavom na albanskom jeziku, a za decu bogatih aga i begova obebeđivao stipendije i školovanje u bečkim škola-ma. Takve škole za vreme okupacije radile su u Mitrovici, Vlahinji, Košutovu i Brabonjiću, a bilo je i nekih škola sa nastavom na srp-skom jeziku koje su radile izvesno vreme pod okupacijom.⁸⁵

Od prvog dana okupacije, okupator je na mitrovačkom području zaveo neograničeni teror protiv srpskog stanovništva i svih onih koji bi mu se ma u kom pogledu suprotstavljali. Naročito drastične mere primenjivane su za vreme deportacije, sakupljanja rekvizicije i teranja stanovništva na kuluk. Od celokupnog stan-ovništva okupator je tražio više proizvoda za razmenu putem trampe, kako bi dobio ono što nije hteo da oduzima nasilnim me-rama i putem pljačke. Metodom kupovine neekonomskim cena-ma, putem rekvizicije i drugim načinima, okupator je činio sve da ekonomski što više iscrpljuje stanovništvo ovih krajeva. Pri-moravao je da se svako parče ziratne zemlje obradi i zaseje, što je u zvečanskom okrugu postignuto 75% od ukupne obradive po-vršine za 1917. godinu. Od srpskog seljaka okupator je uzimao do poslednjeg zrna prinosa i primoravao ga da gladuje, i hrani se hlebom od šišarke i cerove kore, a s proleća kuvanom koprivom i travom. Mnoge je takva politika primoravala da kopaju zemunice i sklanjaju određene količine žitarica dalje od svojih kuća. Dras-tičnim sredstvima je sakupljana i poreza, koju su seljaci morali da plaćaju unapred ili za dve godine odjednom. Vrednost novčane valute Srbije opala je za 50%, papirni novac je žigosan, a srebrni povučen iz opticaja. Sve ono što je imalo neku vrednost okupator

⁸³ Izjave Alekse Popovića i Aleksandra Despotovića — Jakšića, date autoru 22. III 1977. i 1. V 1978. godine.

⁸⁴ D. Đorđević, n. r. 217.

⁸⁵ Akademik Jašar Redžepagić, *Školstvo u Kosovskoj Mitrovici i okolini u periodu od 1912—1941*, Radnička klasa Kosovske Mitrovice i okoline, 255—58.

je odnosio i pljačkao, od bakarnog posuđa do zvona na crkvama. Nemilosrdno je uništavano i šumsko bogatstvo.⁸⁶

Protiv srpskog stanovništva mitrovačkog područja okupator je posebne mere preduzimao za vreme internacije nedužnog stanovništva, teranja na kuluk ili drugi prisilan rad. Takva politika primenjivana je prvenstveno prema muškarcima od 17 do 52 godine, ali je bilo slučajeva da su na težak rad i u internaciju terana deca, starci, žene, pa i trudnice, koje su se porađale u logorima Austrije i Mađarske. Najveći broj onih koji su kulučili i odvođeni u internaciju bili su iz sela Ibarske doline i Ibarskog Kolašina.⁸⁷

Prva deportacija stanovništva Ibarskog Kolašina sprovedena je u drugoj polovini marta 1916. godine i njome su bili zahvaćeni učitelji i sveštenici: Aleksa Popović — učitelj, Đorđe Božović — učitelj, Aleksandar Despotović — Jakšić — učitelj, Mijat Božović, Gligorije Božović i pop Jordan Božović. Oni su prvo pozvani na razgovor u Zubinom potoku i istog dana sprovedeni za Mitrovicu, da bi nedelju dana kasnije bili internirani u Nežider i Branau u Mađarskoj. U letnjim mesecima iste godine vršen je popis stanovništva Kolašina, u kome su učestvovali Jovan Vučinić i Vukajlo Božović. Posle izvršenog popisa okupatorska vlast je u berimskoj i radičpoljskoj opštini mobilisala 120 Kolašinaca zajedno sa popisivačima, oterala za Mitrovicu na 15 dana, a kasnije sprovela u Mojstir na seču šume. Septembra 1916. deportovana je druga grupa Kolašinaca, od kojih su neki odvedeni u Mauthauze. U logorima Mađarske, Austrije i Nemačke internirani su zadržani sve do 1918. godine.⁸⁸

Najsnažniji pritisak okupatora i njegovih sluga na stanovništvo Ibarske doline vršen je sredinom 1916. godine. Prepadni na sela organizovani su radi hvatanja zaostalih srpskih vojnika, razoružavanja stanovništva i pružanja pomoći pazaračkim i vučitrnskimagama da pokupe četvrtinu. Potere su likvidirale nekoliko ljudi koji su se nalazili u odmetništvu, a nešto stanovništva, među kojima je bilo i žena deportovali u logore.⁸⁹ Pritisak okupatora i aga i begova primorao je stanovnike mnogih sela na masovno odmetanje u šume Kopaonika i Rogozne. Počelo je organizovanje naoružanih grupa i četa za suprotstavljanje okupatoru i čitluk-sahibijama. Takvih je najviše bilo u Ibarskoj dolini i oni su počeli da pozivaju narod na ustanak. Među odmetničkim predvodnicima najpre i najviše se govorilo o Kostu Vojinoviću — Kosovcu, starinom iz Vučitrna. On je u balkanskim ratovima bio u komitskom odredu vojvode Vuka, nakon povlačenja srpske vojske preko Kosova, kao ranjenik, zaostao sa još dva druga u selima oko Vučitrna.⁹⁰ Ranjenog Kostu i njegove drugove prihvatio je i čuvao ne-

⁸⁶ Bogumil Hrabak—Dragoslav Janković, *Srbija 1918*, Beograd 1968, str. 103—104.

⁸⁷ Usmena kazivanja preživelih i rođenih u logorima.

⁸⁸ Kao napomena 93.

⁸⁹ Prema kazivanju Ilije Aleksandrovića — Avramovića, koji je rođen u logoru i Milana Sekulića.

⁹⁰ List »Politika«, 27. II 1977, 17.

koliko dana u svojoj kući Albanac Ali Šalja iz okoline Vučitrna, koji je od ranije bio dobar prijatelj Kostinog oca Jovana. Pošto ih je snabdeo albanskom seoskom nošnjom i obezbedio vezu, jedne noći prebacio ih je do Mitrovice do Kostinog oca Jovana. U kući svog oca on se zadržao sve do proleća 1916, radeći na uspostavljanju veza sa ljudima Ibarske doline, Kopaonika i Rogozne.⁹¹

Kada je osetio da su nastale povoljne prilike on je krajem jula pošao u Ibarsku dolinu i između 16—18. avgusta 1916. godine u selu Leposaviću osnovao Ibarsko-kopaonički komitski odred. Na dan formiranja odred je brojao samo pet boraca, mesec dana kasnije narastao je na 50 naoružanih ljudi, s kojima je krenuo u oružanu borbu protiv austrougarskog okupatora na području mitrovačkog okruga. Zajedno s njim, od prvog dana u odred su stupili: Uroš Kostić Rudinac komita sa Rogozne, Aleksandar Piper, kafedžija iz Mitrovice, Vlajko Vladislavljević, komita iz Leposavića, a kasnije Ramadan Neziri iz Prištine, koji je bio četovođa i ađutant Jablaničkog komitskog odreda, i potporučnik Ramiz Ali Draga u Ibarskom komitskom odred. U prvim akcijama odred neustrašivo uništava austrougarske žandarmerijske stanice i poterne čete po Ibarskoj dolini i Kopaoniku i okuplja sve veći broj ljudi u odred. Prateći te događaje, austrijski general-major Kerhnavé piše: »Kao organizator i vođ četničkog rata protiv austrijske vlade, prvi se istakao srpski kapetan II klase Kosta Vojinović. On je radio na jugu okupiranih krajeva kod Mitrovice, gde je kao nabavljač austrougarske intendature tačno upoznao ceo smeštaj. Njegove su čete već krajem 1916, izvele više uspešnih udara i iznenadnih napada. Tako im je uspeo da primame i unište u zasedi celu žandarmerijsku patrolu od 14 ljudi.«⁹²

Ustanak se dalje širi i zahvata čitavo područje od Toplice do Rogozne. Javljuju se nove grupe i čete po šumama, koje su se sukobljavale s predstavnicima okupatorske vlasti i vodile ogorčenu borbu protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Za podizanje i širenje ustanaka saznala je i srpska Vrhovna komanda u Solunu. Uznemirena takvim karakterom narodnog pokreta, ona septembra 1916. godine upućuje s fronta avionom rezervnog poručnika Kostu Milovanovića Pećanca s naređenjem: »Zadatak će vam biti da u predelu Toplice i Južne Morave organizujete vojne obveznike za četničku akciju... Da akciju otpočnete tek onda kada se bude jasno videlo da Bugari odstupaju...«⁹³

Suprotno politici Vrhovne komande, Kosta Vojinović i dalje poziva na ustanak, organizuje nove čete, nanosi poraze neprijateljskim poternim jedinicama i oslobađa pojedina sela. On oseća da narod »hoće ustanak, a narodnoj volji ni kralj nema pravo da se suprotstavi«. Uporedo s borbom Kosta Vojinović radi na organizovanju novih četa i planira pokretanje opštenarodnog ustanka za oslobođenje Ibarske doline i Kosova. U tom cilju on drži sasta-

⁹¹ Dr Milivoje Perović, *Toplički ustanak 1917*, Beograd 1971, 84-6; Dušan Baranin, 68—9.

⁹² M. Perović, 85—6.

⁹³ List »Glas sa Zvečana«, 26. I 1935. Kosta Milovanović Pećanac narodni izdajnik i saradnik okupatora u drugom svetskom ratu.

nak u kući popa Vićentija Simića u s. Sočanici, na kome se odlučuje o dizanju opšteg ustanka, čije će baze biti na Kopaoniku. Data su i zaduženja oko priprema i vođenja ustanka u pojedinim područjima: Uroš Kostić Rudinac za Rogoznu, Cvetko Dančetović za vučitirski kraj, pop Vićentije Simić, Nikola Jovanović i Martin Mladenović, za opštinu sočansku, a Nikola Radosavljević i Milorad Kostić, za Leposavić i Ibarsku dolinu. Odlučeno je da se na dati znak za ustanak napadne Mitrovica, opštinske prostorijske u Sočanici i Leposaviću i žandarmerijska posada u Slatini.⁵⁴ Četa Uroša Kostića delovala je na Rogozni i prema Ibarskom Kolašinu do sela Rančića, gde je preko Antonija Virijevića i njegovih sinova Panta i Radojka, na mesto »Male livade« iznad s. Zečevića održao zbor kolašinskog stanovništva. Kolašinci su svestrano prihvatili ideju o ustanku, a za njihovo dalje organizovanje zadužen je Simeon Virijević.⁵⁵

Do planiranog opšteg ustanka nije došlo, jer je okupator preko izdajnika otkrio namere ustanika, opkolio sela sočanske opštine posadnim jedinicama i sprečio izbijanje ustanka. Za kratko vreme okupatorska vojska i policijske snage prokrstarile su selima sočanske i susednih opština i napravile pravu pustoš po njima. Vojska i policija prepadima je hvatala stanovništvo, bez obzira na godine starosti, doterivalo kod žandarmerijske ispostave u Slatini, gde je na licu mesta ubijeno ili obešeno 20 osoba, a veći broj oteran u mitrovački zatvor. Preki vojni sud u Mitrovici osudio je na smrt vešanjem 16, na dvadeset godina teške tamnice 26, na petnaest godina 8 i na deset godina 12 lica. Vešanje je izvršeno 30. januara 1917. godine.⁵⁶ Najveći broj likvidiranih je iz sela: Sočanice, Mošnica, Slatine, Vuče, Kajkova, Strmca i dr. Akcijom ugušenja ustanka i likvidacijom naroda Ibarske doline rukovodio je policijski major Pečka Janoš, po narodnosti Mađar. Preko svojih doušnika on je pokušao da likvidira sve viđenije ljude Ibarske doline. Nekoliko dana nakon likvidacije i vešanja u Mitrovici on se ponovo uputio sa svojim poternim jedinicama u Ibarsku dolinu. Tom prilikom naredio je ubistvo više uhvaćenih ljudi, među kojima i dve žene, koje je prvo obesio, a onda polužive zakopao.⁵⁷

Posle neuspeha ustanka u Ibarskoj dolini, Kosta Vojinović je sa glavninom ustanika prešao preko Kopaonika u Toplicu, u kojoj je februara 1917. godine podigao čuveni Toplički ustanak protiv bugarskog okupatora. Deo ustaničkih snaga pod Urošem Kostićem nastavio je borbe po dolini Ibra i na Rogozni, ali je ubrzo bio likvidiran. Međutim, pojedinačne borbe nastavljene su do kraja rata.

Saveznička i srpska vojska polovinom septembra 1918. godine izvršile su proboj solunskog fronta i posle kapitulacije Bugarske oslobodile Makedoniju, oktobra meseca započele su borbe za oslobođenje Kosova i Metohije. Posle oslobođenja Kosova, sa-

⁵⁴ M. Perović, n. d, 85—6; M. Maliković, n. r, 96.

⁵⁵ Kao napomena 104.

⁵⁶ Na istom mestu; M. Maliković, n. r, 96—7; Kosovska Mitrovica, str. 103.

⁵⁷ Kao napomena 104.

vezničke jedinice po komandom generala Tranijea ušle su u Mitrovicu 12. oktobra, a narednog dana je čitava teritorija mitrovačkog sreza očišćena od ostataka austrougarske vojske.⁹⁸

Za francuskom vojskom u Mitrovicu je 21. oktobra 1918. godine ušla srpska Druga armija, koja je produžila nastupanje Ibarskom dolinom ka Raški i Rogoznom prema Novom Pazaru. Ispred srpske vojske pokrenulo se stanovništvo na opšti ustanak, doprinoseći tako bržem oslobođenju ovih krajeva i konačnom razbijanju zaostalih jedinica austrougarske vojske. Ustanici su vodili značajne borbe na putu Mitrovica — Peć, u predelu »Trepče« i Ibarskoj dolini, i kod Kadijače na Rogozni. U višečasovnim borbama neprijatelj je potuče, zaplenjen je veliki ratni materijal sa čitavom automobilskom komorom i zarobljeno 24 oficira i 800 neprijateljskih vojnika. Na oslobođenoj teritoriji ponovo je posle tri godine okupacije uspostavljena vlast Kraljevine Srbije.⁹⁹

Dr. Milovan Sekulić

TITOVA MITROVICA DURANT LES GUERRES BALKANIQUES ET LA PREMIERE GURRE MONDIALE

R é s u m é

La ville de Mitrovica est libérée du pouvoir turc lors de la Première Guerre Balkanique. L'ancien pouvoir turc fut remplacé par le pouvoir du royaume de la Serbie. La ville et ses environs faisaient partie du district de Prishtina au début, ensuite à celui de Novi Pazar, tandis que vers la fin de 1913 à celui de Zvečan. Au début il y avait 9354 habitants, le district de Kosovska Mitrovica en avait 54654 et le département de Zvečan 81643 habitants. Le nouveau régime entreprit plusieurs mesures afin de changer les rapports féodaux turcs qui y existaient, mais, à cause d'état permanent de guerre il n'y réussit pas tout à fait.

La population de Mitrovica et de ses environs prit part aux événements de la Première Guerre Mondiale dès son éclatement. Les Serbes, les Albanais et les Turcs furent mis sur le pied de guerre et envoyés, au début, au front vers l'Autriche-Hongrie, plus tard vers la Bulgarie aussi. En 1915 l'armée serbe fut contrainte à se retirer sur le territoire de la Kosova, de très dures luttes furent menées sur l'espace du district de Mitrovica. Après quelques jours de guerre dans les approches septentrionales et occidentales de la ville, l'ennemi contraignit la Première armée serbe à se retirer vers la Drenica et envahit la ville avec ses environs le 24 novembre 1915. Mitrovica

⁹⁸ Bogumil Hrabak, *Reokupacija oblasti srpske i crnogorske države s arbanaskom većinom stanovništva u jesen 1918. i držanje Arbanasa prema ustanovljenoj vlasti*, »Đurmime Albanolođike« br. 1/1969, 256—57.

⁹⁹ VRS, knj. XXX, 289—315, 334—36; Konstantin Fotijades, *Proboj nemačko-bugarskog fronta 15-tog septembra 1918. godine* (preveo s francuskog M. Nikolajević), Beograd 1921, 117; Bogumil Hrabak, *Učešće stanovništva Srbije u proterivanju okupatora 1918. godine*, Istorijski Glasnik br. 3—4/1968, 39.

et ses environs furent attribués à l'Autriche-Hongrie qui constitua le département de Mitrovica de cette partie occupée de la Kosova.

La situation sous l'occupation était très pénible, surtout pour la population serbe. L'occupant permit le renouvellement des rapports féodaux et menait une politique démagogique envers les Albanais en les traitant comme leur «libérateur» et leur «ami».

L'occupant faisait terreur dans le peuple serbe par des massacres des pillages et des déportations massives. Ceci provoqua l'organisation de la résistance armée dans la vallée de l'Ibar, dans les monts de la Rogozna et du Kopaonik. Une insurrection générale fut préparée avec en tête Kosta Vojinović. Mitrovica et ses environs furent libérés de l'occupation de l'Autriche-Hongrie le 12 octobre 1918.